

SŁOWO WSTĘPNE

Mimo upływu siedemdziesięciu sześciu lat od zakończenia II wojny światowej pamięć o tamtych tragicznych wydarzeniach, ze skutkami których mierzymy się do dzisiaj, jest wciąż żywa. Instytut Pamięci Narodowej tę pamięć – zarówno o ofiarach niemieckiego i sowieckiego totalitaryzmu, jak też o bohaterach walczących o wolność Polski – podtrzymuje, realizując zadania na różnych polach, m.in. upamiętniania, edukacji czy nauki. Archiwum IPN również aktywnie włącza się w ten nurt, nie tylko poprzez profesjonalne przechowywanie, zabezpieczanie i udostępnianie niezwykle cennych i unikatowych materiałów z lat 1939–1945 [1956], które stanowią część narodowego zasobu archiwalnego, lecz także poprzez promowanie wiedzy na ich temat oraz niesienie pomocy wszystkim tym, którzy szukają informacji o losach swoich bliskich. Od niemal dekady w Archiwum Instytutu działa bowiem Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, którego głównym zadaniem jest odtwarzanie wojennych dziejów przodków, zgodnie z mottem: „Poznaj losy Twoich bliskich. Ocal pamięć rodziny”. Jest to możliwe zarówno dzięki ocalałym z wojennej pożogi dokumentom, jak i nowoczesnym narzędziom wyszukiwawczym, wykorzystywanym w bieżącej pracy przez archiwistów i historyków z pionu archiwalnego IPN. Jednym z takich narzędzi jest internetowa baza ofiar niemieckiego nazizmu, nazywana popularnie bazą straty.pl, której w całości poświęcony jest pierwszy artykuł w najnowszym, 14 tomie „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”. Tematyka drugowojenna jest zresztą najczęstszą poruszaną w niniejszym wydaniu rocznika.

Tekst Jakuba Deki i Agnieszki Dzierżanowskiej pt. „Program dokumentacyjny «Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945»” jest pierwszym w dziale „Archiwum”. Autorzy przybliżyli w artykule historię i założenia programu zainicjowanego w 2006 r. przez Instytut Pamięci Narodowej oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, którego celem jest zebranie informacji o losach Polaków i obywateli polskich różnych narodowości represjonowanych przez III Rzeszę. Systematycznie uzupełniana o nowe informacje – m.in. pozyskane z archiwów krajowych i zagranicznych – baza jest dziś największym i najpełniejszym w Polsce zbiorem danych dotyczących strat osobowych i ofiar represji niemieckich. Okresu powojennego dotyczy drugi artykuł w omawianym dziale. W tekście „Kancelaria komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej i wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych w świetle resortowych aktów prawnych” Tomasz Błaszak zebrał i przeanalizował resortowe akty prawne regulujące funkcjonowanie kancelarii, pracę z dokumentami, zarówno jawnymi, jak i opatrzonymi gryfem tajności. Następnie prześledził zagadnienia związane z systemem kancelaryjnym, obiegiem dokumentów i sposobem ich ewidencjonowania. Postawił przy tym kilka pytań badawczych, m.in. w jaki sposób ewoluowała kancelaria oraz czy do czasu ujednocnienia przepisów w połowie lat siedemdziesiątych występowały różnice w pracy kancelarii pionów Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej.

W dziale „Zasób archiwalny” znalazły się trzy artykuły. Piotr Falkowski w tekście pt. „Wartość źródłowa akt osobowych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na przykładzie zespołu archiwalnego KW PZPR w Bydgoszczy” omawia dokumenty

przechowywane w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Na podstawie losowo wybranych akt przedstawił ich zawartość oraz dokonał analizy, jakie informacje o osobie dostarcza zachowana dokumentacja personalna partii komunistycznej. W kolejnym artykule Piotr Rybarczyk omówił działania aparatu bezpieczeństwa PRL wobec Jerzego i Wandy Nowakowskich, rodzeństwa Tadeusza Nowakowskiego – znanego emigracyjnego pisarza i publicyisty oraz dziennikarza Radia Wolna Europa. W oparciu o zachowane w IPN materiały archiwalne przybliżył zastosowane przez SB metody i środki pracy operacyjnej oraz ich wpływ na życie codzienne członków rodziny jednego z czołowych „dywersantów ideologicznych”. „Komparatystyka jako wyzwanie i szansa dla edytora źródeł – projekt wydawniczy «Raporty polskie Stasi 1981–1989»” to tytuł ostatniego w tym dziale artykułu. Tytus Jaskułowski omówił w nim najważniejsze elementy prowadzące do zainicjowania źródłowej serii wydawniczej Oddziału IPN w Szczecinie, a także problemy związane z przygotowaniem poszczególnych tomów, wśród których znalazły się takie kwestie, jak proveniencja akt czy różnice w ich opracowaniu.

Iwona Drąg-Korga w dziale „Archiwa na świecie” omówiła zasób archiwalny Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Głównym zadaniem instytucji założonej w 1943 r. w Nowym Jorku, m.in. przez bliskich współpracowników Pierwszego Marszałka Polski, było gromadzenie, przechowywanie i naukowe opracowanie dokumentów dotyczących najnowszej historii Rzeczypospolitej. Autorka w swoim artykule przybliżyła zasób archiwalny Instytutu na przykładzie uratowanego przed zniszczeniem we wrześniu 1939 r. tzw. Archiwum Belwederskiego, w którego skład wchodzi m.in. akta szefa Sztabu Generalnego WP gen. Tadeusza Rozwadowskiego, a także opisała proces digitalizacji zasobu, realizowany w ramach współpracy z Archiwum IPN, oraz naukowe możliwości jego wykorzystania.

W dziale „Historia” zamieszczono cztery artykuły. Stanisław Koller opisał tragiczne losy Brunona Bystrzyńskiego, pracownika Zakaukaskich Kolei Żelaznych w Tbilisi, który był jedną z ofiar „operacji polskiej” NKWD w sowieckiej Gruzji. W wyniku sfabrykowanych oskarżeń zarzucono mu m.in. przynależność do nieistniejącej Polskiej Organizacji Wojskowej i działalność na rzecz wywiadu II RP. Bystrzyński został aresztowany, poddany brutalnemu śledztwu, a następnie rozstrzelany. Artykuł wpisuje się w działania od lat prowadzone przez Instytut, których celem jest przywracanie pamięci o tych tragicznych wydarzeniach i ich ofiarach. Kolejne dwa teksty dotyczą II wojny światowej. W pierwszym Aleksander Lasik podjął temat niemieckiego obozu koncentracyjnego Stutthof. W artykule skupił się przede wszystkim na esesmanach zajmujących kierownicze stanowiska w strukturach administracyjno-gospodarczych obozu. Tym samym tekst pełni niejako rolę leksykonu, którego w literaturze przedmiotu wciąż brakuje. Z kolei Bogdan Chrzanowski opisał niezwykle ciekawy temat, jakim jest działalność na Pomorzu wywiadu Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej oraz Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK. Na tym terenie znajdowało się wiele zakładów przemysłu zbrojeniowego, w tym morskiego, które stanowiły niezwykle ważny element niemieckiej maszyny wojennej. Zbierane w warunkach terroru okupacyjnego informacje trafiały do Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie i do Brytyjczyków, którzy bardzo wysoko je oceniali. Ostatni artykuł, autorstwa Rafała Łatki, został poświęcony warszawskiemu duchownemu – ks. Tadeuszowi Dajczerowi. W oparciu o zachowane w Archiwum IPN dokumenty autor opisał przebieg werbunku kapłana, który został sfinalizowany na skutek tzw. szantażu paszportowego, a następnie

jego wieloletnie kontakty z funkcjonariuszami SB, tak podczas pobytu w Watykanie, jak i po powrocie do kraju.

W dziale „Dokumenty” znalazło się kilka niepublikowanych dotąd materiałów archiwalnych dotyczących II wojny światowej. Dawid Chomej i Janusz Piwowar przybliżyli wojenne losy młodego Polaka – Henryka Ząbka z Pułtuska, który został skierowany do prac przymusowych w Berlinie. Wśród podanych do druku źródeł – pochodzących zarówno z IPN, jak i archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen w Niemczech (Arolsen Archives) – znalazł się m.in. list Ząbka sporządzony w języku niemieckim, który zawiera unikatowe informacje o sytuacji politycznej i nastrojach społecznych w Berlinie na początku 1943 r. Odtworzenie tragicznych losów późniejszego więźnia KL Sachsenhausen było możliwe dzięki skorelowaniu dokumentów pochodzących z Archiwum Instytutu i Arolsen Archives. Warto w tym miejscu podkreślić, że IPN jako jedna z nielicznych instytucji na świecie ma stały i bezpośredni dostęp do bazy danych z Bad Arolsen. Diana Maksimiuk opublikowała przesłane do redakcji „Dziennika Bałtyckiego” wspomnienia Stefana Nowaczka ps. „Rybak”, przedwojennego funkcjonariusza Policji Państwowej na Wileńszczyźnie, a podczas okupacji żołnierza Nowogródzkiego Okręgu AK i szefa wywiadu Ośrodka Szczuczyn, poświęcone rzeczywistości w sowieckich obozach. Nowaczek był więźniem obozu przejściowego NKWD w Miednikach Królewskich, następnie został wcielony do Armii Czerwonej, a po wojnie przeszedł przez łagry w Uchcie i Bałchaszu. Za mówienie prawdy o sowieckich represjach i ich ofiarach był inwigilowany przez „bezpiekę” PRL. Dział zamyka opracowanie źródłowe Krzysztofa A. Tochmana, który podał do druku sprawozdanie sporządzone przez kpr. Wiktora Strzeleckiego ps. „Buka”, „Rapid”, „Michał” *vel* Michał Buka – zasłużonego kurlera i emisariusza politycznego Delegatury Rządu na Kraj. Do dziś zachowało się niewiele takich dokumentów opracowywanych i składanych przez Strzeleckiego po zakończonych misjach. Publikowany na łamach rocznika materiał, przechowywany w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, to sprawozdanie „Buki” z jego pobytu w okupowanej Polsce w 1940 r., zawierające informacje m.in. o układzie sił politycznych oraz organizacjach wojskowych powołanych przez różne ugrupowania polityczne.

„Recenzje i omówienia” oraz „Kronika” zamykają 14 tom naszego rocznika. W pierwszym dziale Grzegorz Gołębiowski zrecenzował książkę Arkadiusza Mellera poświęconą wyborom do Sejmu Ustawodawczego na Mazowszu Płockim (powiaty: płocki, płoński i sierpecki) w 1919 r., Piotr Olechowski omówił publikację zatytułowaną *Stanisławów na dobre i na złe. Wspomnienia i relacje Polaków* (wstęp, wybór i opracowanie Jarosław Krasnodębski), natomiast Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk przybliżyła wydawnictwo źródłowe IPN pt. *W imię przyszłości Partii. Procesy o łamanie tzw. praworządności socjalistycznej 1956–1957. Dokumenty* (pod red. Marcina Zaborskiego). Z kolei w drugim dziale omówiono dwie konferencje naukowe – „Analiza Chemiczna w Ochronie Zabytków”, współorganizowaną m.in. przez Zespół Analizy Spektralnej Komitetu Chemii Analitycznej PAN i Wydział Chemii Uniwersytetu Warszawskiego, a poświęconą różnym zagadnieniom związanym z wykorzystaniem nowoczesnych technik analitycznych w opracowywaniu skutecznych metod konserwacji, m.in. zbiorów archiwalnych (Anna Włodarczyk-Sętorek), oraz „Unboxing obrazów. Wpływ archiwów audiowizualnych i fotograficznych na kulturę”, zorganizowaną po

raz trzynasty przez Archiwum IPN z okazji Światowego Dnia Dziedzictwa Audio-wizualnego UNESCO (Paweł Zielony).

Licząc na pozytywne przyjęcie 14 tomu „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”, zachęcamy do publikowania na naszych łamach interesujących artykułów o tematyce archiwalnej i historycznej, ciekawych edycji źródeł oraz sprawozdań z odbytych konferencji, sympozjów i warsztatów. Jednocześnie zachęcamy do zapoznania się z archiwalnymi tomami rocznika, które są dostępne na naszej stronie internetowej pod adresem <https://ipn.gov.pl/par/tomy-archiwalne> oraz na portalu IPN przystanek-historia.pl.

dr Mariusz Żuławnik

Redaktor naczelny

ORCID: 0000-0003-2670-3751